

KATONA PÉTER

LENIN A DIALEKTIKUS LOGIKÁRÓL

A marxista filozófiai és logikai irodalom bővelkedik a dialektikus logika egymástól eltérő, egymásnak ellentmondó koncepcióiban. Több évtizedes vita után napjainkban még az sem tisztázott egyértelműen, hogy mit kell érteni dialektikus logikán, mi képezi e tudomány tárgyát. Ezt a tényt általában tudomásul veszik. Kevésbé tudatosítják viszont azt, hogy a dialektikus logika értelmezése egyben a marxista filozófia értelmezését is jelenti.

E tanulmány célja annak kimutatása, hogy 1. a dialektikus logika problémája elsősorban nem a logikának mint szaktudománynak, hanem a filozófiának mint sajátos tudománynak a problémája; 2. Lenin a „dialektikus logika” kifejezést a dialektikus materializmus értelmében használta.

1.

A dialektikus logika különböző koncepcióinak vizsgálatánál e koncepciók két „irányát” kell figyelembe venni: a dialektikus logika viszonyát a formális logikához és viszonyát a marxista filozófiához. Az egyik ugyanis módosítja a másikat.

A dialektikus logika és a formális logika viszonya. Némely filozófus, ill. logikus felfogásában a dialektikus logika a formális logika értelmében, mások szerint viszont nem ebben az értelemben vett logika.

A formális logika értelmében vett dialektikus logika hívei pl. Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov.

Fogarasi Béla koncepcióját — Logika c. munkája alapján — a következőkben foglalhatjuk össze:

A klasszikus, de a jelenkori *formális logika* is (ide értve a matematikai v. szimbolikus logikát) három törvényen vagy elven alapul: az azonosság, a nem-ellentmondás és a kizárt harmadik elvén. Elemi logika ez, a logika feldolgozásának alsó, elemi foka, amely a gondolati formákkal mint állandó, változatlan, elszigetelt, önmagában meglevő alakulatokkal foglalkozik. Legfőbb alapelve az ellentmondási elv (principium contradictionis), amelyet még Arisztotelész fogalmazott meg és amely már Arisztotelésznél, de méginkább az újkori idealista filozófiában és logikában metafizikus fel-

fogással fonódott össze. Ez a logika az elemi gondolkodás színvonalán feltétlenül érvényes és elegendő is. De amikor a természet, különösen a társadalom bonyolult jelenségeiről, az átmenetekről van szó, akkor eljutunk a nem-ellentmondási elv korlátaíhoz, kiderül, hogy elvont, merev, abszolút formájában éppen úgy elavult, mint ikerestvére, az azonossági elv. A *dialektikus logika* „a gondolatformák és a gondolkodás törvényeinek dialektikus módszerrel kidolgozott tudománya”. „A formális, helyesebben az elemi logika a kiindulópont s az ott tárgyalt állandó, felületi, formai összefüggések mozgásba hozása, elmélyítése, ismeretelméleti összefüggésben való tárgyalása a dialektikus logika feladata.” A két logika döntő különbsége a legvilágosabban az azonosság és az ellentmondás elvének kérdésében mutatkozik meg. A formális logika nem-ellentmondási elvének helyes megfogalmazása: „Két egymásnak ellentmondó tétel nem lehet együtt, egy és ugyanazon vonatkozásban igaz.” A dialektikus logikában ezzel szemben „két egymásnak ellentmondó tétel együtt igaz lehet, ha a két tétel a valóság különböző (időbeli, történeti, stb.) vonatkozásain alapuló ellentmondásait fejezi ki”. A nem-ellentmondási elvet (amely feltétel nélkül érvényesül a közönséges, a mindennapi gondolkodásban) mégsem kell elvetni a legmagasabb rendű tudományos gondolkodásban sem, mert a bonyolult ellentmondások nem szüntetik meg az elemi összefüggéseket. Egyébként pedig: „a dialektika törvényei *magukban foglalják* a helyesen értelmezett azonossági elvet és a nem-ellentmondási elvet”. (1; 31—93)* Kár, hogy Fogarasi Béla nem mutatta be a programjában szereplő dialektikus logikának azokat a szillogizmusait vagy következtetési szabályait, amelyeket a valóság bonyolult, fejlődő viszonyainak vizsgálata során kellene használnunk. Könyvében csak arra vonatkozó megjegyzéseket találunk, hogy dialektikusan kell gondolkodnunk, azaz megmaradt a probléma általános tárgyalásánál, programot adott, amelyet — melleleg szólva — nem lehet teljesíteni.

V. I. Cserkeszov A materialista dialektika mint logika és ismeretelmélet c. munkájában a két logika lényegét és egymáshoz való viszonyukat így képzeli el:

A *formális logika* az objektív világ és a gondolkodás elemi törvényeiről szóló tudomány. Alapelve az absztrakt azonosság és az ellentmondásmentesség. Egyszerű, elemi gondolatformákkal foglalkozik és figyelmen kívül hagyja a fejlődést, a bonyolult átmeneteket. Ezzel szemben a *dialektikus logika* az ellentétek egységének és harcának törvényére épül, így mélyebb törvényszerűségeket tükröz, mint a formális logika. A kétféle logika V. I. Cserkeszovnál a valóság két területével kapcsolatos: a változatlan, az elemi összefüggések és a változó, a bonyolult viszonyok területeivel. A dialektikus logika viszonya a formális logikához az általános-különös viszonnal fejezhető ki: az előbbi túlmutat az utóbbin, mintegy megszüntetve megőrzi az utóbbit. Ennek oka abban rejlik, hogy a változó, a bonyolult viszonyok magukban foglalják a változatlan, az elemi összefüggéseket. A formális logika korlátozott, a dialektikus logika pedig abszolút. Ennek megfelelően különböztet meg nem-dialektikus és dialektikus fogalmakat és szillogizmusokat. (2; 314—315, 329—330, 340—342, 359—360, 370—377 és

*Megjegyzés: A zárójelben közölt számok a forrásmunkákra vonatkoznak. Az első szám az irodalomjegyzékben megadott munka sorszáma, a második — a pontosvessző után — az ott megjelölt kiadás lapszáma. Amennyiben csak egy szám szerepel, az az idézett munka sorszámát jelöli.

454—461) Idevonatkozó példái azonban a metafizikus és a dialektikus gondolkodásmód különbségét illusztrálják, nempedig a gondolatformák általa meghirdetett két csoportjának különbségét. De akkor hol a baj a formális logikában? Mit mivel kell szembeállítani?

Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov elképzeléseit mind ez ideig nem sikerült realizálni. Sőt! Az általuk meghirdetett dialektikus logika kidolgozása elvileg lehetetlen. (Vö.: Dr. Katona Péter: A gondolkodástörvények értelmezése és a dialektikus materializmus. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. 1965.)

Mások szerint a dialektikus logika nem ugyanolyan értelemben logika, mint a formális logika. Ezt a nézetet vallják pl. M. N. Alekszejev és P. V. Kopnin.

M. N. Alekszejev szerint a dialektikus logika a gondolkodást tanulmányozza és „az, aki a dialektikus logikát az objektív dolgokról szóló tudománynak tekinti, véleményünk szerint a *contradictio in adjecto* hibájába esik: azt nevezi logikának, ami egyáltalán nem az”. A *dialektikus logika tárgyát a gondolkodás dialektikája és a dialektikus gondolkodás képezi*. A *gondolkodás dialektikája* alatt M. N. Alekszejev a dialektika törvényeinek a gondolkodásban való objektív megnyilvánulását érti. Ilyenek pl.: a fogalom mint ami magában foglalja az általános, a különös és az egyes ismertetőjegyeket; a fogalom tartalmának és formájának ellentéte és egysége; a szubjektum és a predikátum ellentétes egysége az ítéletben; az indukció és a dedukció ellentéte és egysége. Ezek az összefüggések, ill. törvények függetlenek az ember akaratától és tudatától; akarjuk vagy sem, hatnak a gondolkodásban. A *dialektikus gondolkodás* — a külső világ dialektikájának a megismerése, tudatosodása. A dialektikus gondolkodás ösztönös és tudatos formában létezik. Az ösztönös a dialektikus törvényszerűségeket nem a dialektika tudományára támaszkodva ismeri fel, hanem a tárgyak objektív dialektikájától ösztönözve. A tudatosan dialektikus gondolkodás viszont a tárgyak dialektikáját a dialektika tudományának alapján tárja fel, számot ad önmagának arról, ami dialektikus. A dialektikus logika nem azonos a dialektika tudományával, hanem a dialektikus módszer elmélete. A dialektikus módszer sem azonos a dialektikával: „A dialektikus módszer a dialektikus gondolkodás meghatározott formáinak és módjainak összessége. Szubjektív dialektika ez, tudatos, konkrétan alkalmazott oldaláról véve. A dialektikus logika pedig a gondolkodás eme dialektikus módszerének a tudománya, elmélete”. A dialektikus logika nem azonos az ismeretelmélettel sem; az ismeretelmélet ugyanis a megismerés fejlődéstörvényeinek a tudománya. A *dialektikus logika tárgya szerint különbözik a formális logikától*. Valóban tanulmányozza a fogalmat, az ítéletet és a következtetést, azonban egészen más oldalról, mint a formális logika: e gondolkodási képződményekben ugyanis saját dialektikus törvényszerűségeit kutatja (hogyan nyilvánul meg bennük az ellentétek egységének és harcának törvénye, a tagadás tagadása és így tovább). Továbbá: A fogalom, az ítélet és a következtetés nem merítik ki a gondolkodás formáinak gazdagságát. A gondolkodás fejlődésének meghatározott szakaszán új, a gondolkodást sajátosan jellemző formák jelennek meg: az absztrakttól a konkrétéhoz való haladás, a történelmi és a logikai egysége stb. Ezek a dialektikus logika tárgyának fő részét képezik. Teljesen más jellegűek, mint az előbbi gondolkodásformák: nem helyezhetők azokkal egy sorba, de helyükbe sem. Ami pedig

a dialektikus gondolkodást illeti: ez nem a fogalom, az ítélet és a következtetés formáiban, hanem tartalmában különbözik a nem-dialektikustól, benne a vizsgált tárgy dialektikája reprodukálódik. (3; 3—31) (4)

M. N. Alekszejev felfogásában tehát a dialektikus logika nem a külső valóságot és nem is a megismerés egész folyamatát, hanem a gondolkodást tanulmányozza és *tárgyában* különbözik a formális logikától.

P. V. Kopnin szerint: A *formális logika* a gondolkodás igazságának egy mozzanatát tanulmányozza: az ítéletek egymásból való következésének formáit, az ítéletek igazságának ún. logikai kritériumait. Helytelen elképzelés az, miszerint a formális logika a gondolkodásnak csak az egyszerű, elemi formáit tanulmányozza. Valójában a gondolkodás minden formája tárgyat képezi, de ezeket az előbb említett speciális oldalukról vizsgálja. „A dialektika mint tudomány egyaránt tanulmányozza az objektív és a szubjektív dialektikát: amikor a dialektika törvényeit szubjektív oldalukról (mint a gondolkodás törvényeit) veszi, akkor mint dialektikus logika lép fel. Ezért a dialektika valamennyi törvénye egyidejűleg a dialektikus logika törvénye is. A dialektika törvényeit a gondolkodás és a gondolkodás formáinak tanulmányozására alkalmazva a dialektikus logika megmutatja, hogy a gondolkodás milyen úton és milyen formákban ragadja meg az objektív igazságot. Az igazságról és az igazság elérésének útjáról szóló tanítás — ez a dialektikus logika legfőbb kérdése.”

A dialektikus és a formális logika viszonyát vizsgálva P. V. Kopnin különbséget tesz a tradicionális és a modern formális logika között. A *tradicionális formális logika* tartalmát Arisztotelész logikai tanításai, valamint az ókori és a középkori filozófusok, majd Bacon, Leibniz és mások által tett kiegészítések képezték. E logika jellemző vonásai: 1. A filozófia része volt mint sajátos ismeretelmélet és módszer. Alaptörvényei a gondolkodás metafizikus módszerének alapját képezték. 2. E logika nem volt tisztán formális. Törvényeit és formáit egyben a lét principiumainak is tartották, materialista vagy idealista alapon értelmezve a létet. 3. Központi eleme nem az ítélet, hanem a fogalom (terminus) volt. 4. A szimbólumok alkalmazása a klasszikus logikában tisztán kisegítő jellegű volt, nem úgy szerepelt, mint a logikai problémák megoldásának módszere. A marxizmus-leninizmus klasszikusai ezt a logikát bírálták, rámutattak arra, hogy *mint a megismerés módszere* ez a logika korlátok között mozog és a dialektikához úgy viszonyul, mint az alsóbb matematika a felsőhöz. A *modern formális logika* fejlődésében nagy jelentősége volt a matematikai logika létrejöttének. A modern formális logika — mint annak idején más tudományok is — levált a filozófiától és specifikus tudomány lett. Sajátos tárgya következtében semmiben sem különbözik a többi résztudománytól, pl. a pszichológiától, a matematikától, a nyelvtudománytól stb. Ez a logika a gondolkodás egy meghatározott oldalát tanulmányozza és ezért nem lehet a valóság megismerésének általános módszere. A marxista filozófia úgy viszonyul hozzá, mint a többi tudományhoz (pl. a matematikához, a biológiához, a fizikához). A formális logika ugyanakkor közelebb is áll a filozófiához, mint a többi tudomány. (5; 56—97, 327—328)

A dialektikus logika tehát P. V. Kopnin szerint sem abban az értelemben logika, mint a formális logika. Megalapozatlannak tartja és elveti a dialektikus logika olyan koncepcióit, amelyek szerint annak tárgyat specifikus dialektikus gondolkodásformák képezik (pl. dialektikus fogalmak, dialek-

tikus szillogizmusok szemben a nem-dialektikusokkal). A dialektikus logika problémáinak ilyen vizsgálata terméketlen.

A dialektikus logika és a marxista filozófiai viszony a. Ez a téma a marxista filozófiai irodalomban a dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet viszonyának problémájaként jelentkezik. Ezt illetően pedig két alapvető és egymásnak ellentmondó koncepciót találunk. Az egyik szerint a dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet azonosak (az egybeesés értelmében), a másik szerint viszont összetartozó, de különböző tudományágak.

Az elsőként említett koncepció hívei pl. V. I. Cserkeszov és P. V. Kopnin.

V. I. Cserkeszov: „A materialista dialektika az objektív világ legáltalánosabb fejlődéstörvényeiről és az ezektől függő gondolkodástörvényekről szóló tudomány. Ugyanez a tárgya a dialektikus logikának is. Éppen ezért ez (a dialektikus logika) egybeesik a dialektikával vagy, ami ugyanezt jelenti, annak (a dialektikának) más elnevezése. A dialektikus logikának mint a dialektika más elnevezésének rendkívül fontos rendeltetése van. Azt hangsúlyozza, hogy a materialista dialektika dialektikus logika, a tudományos gondolkodás általános logikája.” „... A dialektikus logikának és a dialektikus materializmus ismeretelméletének tárgya egy és ugyanaz. Ezért a dialektikus logika és az ismeretelmélet nem külön tudományok, hanem egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései. Más szavakkal: a dialektikus logika és a dialektikus materializmus ismeretelmélete egybeesik.” (2; 269, 309)

P. V. Kopnin szerint „... egy filozófiai tudomány van — a materialista dialektika, amely egyidejűleg az ontológiának, a gnoszeológiának és a logikának a funkcióit is teljesíti, és a régi értelemben véve sem az egyik, sem a másik, sem a harmadik; nincs a filozófiának három önálló része különböző törvényekkel, hanem egy tudomány van, amelyet úgy nevezhetünk, ahogy tetszik: dialektikának, logikának vagy ismeretelméletnek (a tárgy elnevezése nem befolyásolja annak lényegét) ...” (5; 35)

A fentiekhez hozzá kell tenni a következőket: V. I. Cserkeszov a materialista dialektika és a dialektikus materializmus azonosításának alapján a dialektikus logikát a dialektikus materializmussal azonosítja. A materialista dialektika és a dialektikus materializmus nála ugyanúgy különböző elnevezések, mint a dialektika, az ismeretelmélet és a dialektikus logika. (2; 273, 283) P. V. Kopnin ennél is tovább megy: Szerinte a marxista filozófia egésze ismeretelméletnek tekintendő, beleértve a történelmi materializmust is, amennyiben „egy egységes tudomány van — a dialektikus és történelmi materializmus, amely a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás objektív fejlődéstörvényeit tárja fel”. Ily módon P. V. Kopnin felfogásában a marxista filozófia mint a dialektikus és történelmi materializmus szerves egysége, mint ismeretelmélet azonosul a dialektikus logikával. (5; 50—53)

Más filozófusok és logikusok a dialektika, az ismeretelmélet és a dialektikus logika különbözőségét vallják. E felfogás szerint ezek nem egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései, hanem különböző tudományágak különböző elnevezései. Ez a nézet az egyes szerzőknél eltérően realizálódik.

Fogarasi Béla: „... Engels a formális logikát és a dialektikus logi-

kát mint a gondolati formák vizsgálatának két módját, két módszerét állítja egymással szembe, gyakran azonban ugyanabban az értelemben, a „formális logika” és a „dialektika” kifejezéseket használja.” Majd Leninre, a Filozófiai Füzetekre hivatkozva megállapította: „Mármost, ha a logika egyrészt összeesik az ismeretelmélettel, másrészt az ismeretelmélet a dialektikával, akkor világos, hogy a logika is és a dialektika is — bizonyos vonatkozásban — azonosak.” (Mellesleg szólva: eléggé meglepő következtetés ez.) „Tehát: dialektika, dialektikus logika, ismeretelmélet — egynemű fogalmak. Egynemű fogalmak, amelyeket bizonyos vonatkozásban azonosnak tekinthetünk. De ez nem abszolút azonosság, hanem konkrét azonosság, amely egyszersmind különbözőség is. A logika vonatkozásában ez annyit jelent, hogy a dialektika nem teszi feleslegessé a logika külön kidolgozását.” (1; 41—42)

Vizsgáljuk meg az idézett részeket: Ha a logika összeesik az ismeretelmélettel és az ismeretelmélet a dialektikával, akkor ebből nem az következik, hogy a logika és a dialektika bizonyos vonatkozásban azonosak, hanem az, hogy ezek is „összeesnek”. Ezt állítja Fogarasi Béla is az elsőként vett idézetben — Engelsre hivatkozva, és másutt a hivatkozás nélkül. (1; 44) Éppen ezért, az előzőekből nem következik az a bizonyos „tehát”. A dialektika, a dialektikus logika és az ismeretelmélet tehát itt nem a konkrét azonosság (amely egyszersmind különbözőség is) viszonyában vannak, hanem szavak, amelyek ugyanannak a különböző elnevezései. A dialektika, az ismeretelmélet és a dialektikus logika konkrét azonossága inkább a probléma megoldásának másik módjával lehet kapcsolatos. Fogarasi Béla ugyanis a következőkben indokolja a dialektikus logika külön feldolgozásának jogosultságát: A dialektika tudománya — a fogalom tág értelmében — az egyetemes összefüggések, a természet, a társadalom és a gondolkodás közös törvényeinek tudománya. E közös törvényeken kívül a gondolkodásnak különleges törvényszerűségei is vannak, mivel a gondolkodás minőségileg magasabb rendű mozgásforma, mint az egyéb mozgásformák. A gondolkodás eme különleges mozgásformáit és mozgástörvényeit egy különleges dialektikus diszciplinának kell tanulmányoznia. Ez a dialektikus logika, amely bizonyos értelemben része a tágabb értelemben vett dialektika tudományának, bizonyos értelemben azonban nem. „A dialektikus logikát, mint a marxizmus logikáját, *ki kell dolgozni* a marxista, materialista dialektika által megteremtett alapon.” (1; 43)

M. N. A l e k s z e j e v így vélekedik a dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet viszonyáról: A dialektikus materializmus tágabb, mint a dialektika, hiszen ezen kívül magában foglalja a materializmust is. A dialektika mint a fejlődésről szóló tanítás a természetre, a társadalomra és a gondolkodásra vonatkozóan azonos törvényeket tartalmaz. Ezek egyaránt érvényesek a természet objektív, valamint a megismerés és a gondolkodás szubjektív folyamataiban. Az ismeretelmélet a megismerés fejlődésének tana. A dialektikus logika a gondolkodás elmélete, melynek tárgyát a gondolkodás dialektikája és a dialektikus gondolkodás képezi. (L. fentebb!) A gondolkodás dialektikája azzal kapcsolatos, hogy az objektív világ a gondolkodás *formájában* tükröződik, a dialektikus gondolkodás esetében pedig a gondolkodás tartalmában. A dialektikus logika nem a természetet, hanem a gondolkodást tanulmányozza. Mint ilyen, nem azonos a dialektikával. A dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet viszonyát a

konkrét azonosság jellemzi; azonosságuk a megismerés és a gondolkodás dialektikus természetéből, különbségük pedig a megismerés és a gondolkodás sajátosságaiból ered. A dialektikus logika semmiképpen sem azonos a dialektikus materializmussal. (3; 4—31)

A dialektikus logika eltérő, sőt egymásnak ellentmondó koncepcióival kapcsolatban a következő megállapításokat tehetjük:

a) A dialektikus logika koncepcióinak vizsgálatánál két kérdésre kerestünk választ: Milyen viszony van a dialektikus logika és a formális logika között? Milyen viszony van a dialektikus logika és a marxista filozófia között? A fentiekből kitűnik, hogy az első kérdésre adott választ módosítja a másodikra adott válasz értelmét és fordítva. Az egyes koncepciók megítélésnél mindezt figyelembe kell venni.

Hasonlítsuk össze pl. V. I. Cserkeszov koncepcióját P. V. Kopnin felfogásával! A második kérdéssel kapcsolatban azonosan vélekednek: a „dialektika”, a „(dialektikus) logika” és az „ismeretelmélet” csak különböző elnevezések, egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései. Az első kérdésre azonban eltérően válaszolnak: V. I. Cserkeszov szerint a dialektikus logika ugyanolyan értelemben logika, mint a formális logika, P. V. Kopnin szerint pedig más értelemben. V. I. Cserkeszovnál a dialektikus logika dialektikus fogalmakat, dialektikus szillogizmusokat és ezekhez hasonló dialektikus képződményeket tanulmányoz; P. V. Kopnin ezzel szemben megalapozatlannak tartja és elveti a dialektikus logika olyan koncepcióit, amelyek szerint annak tárgyát sajátos dialektikus gondolkodásformák, ill. törvények képezik. Vagyis: V. I. Cserkeszov dialektikus logikája nem azonos P. V. Kopnin dialektikus logikájával. Hasonlítsuk össze továbbá V. I. Cserkeszov felfogását Fogarasi Béla nézetével. Az első kérdésre alapján véve egyformán válaszolnak: a dialektikus logika ugyanolyan értelemben logika, mint a formális logika. A második kérdésre azonban eltérő válaszokat adnak: V. I. Cserkeszovnál a „dialektika”, a „(dialektikus) logika” és az „ismeretelmélet” csak különböző elnevezések, egy és ugyanazon tudomány különböző elnevezései; Fogarasi Béla szerint pedig a dialektikus logika bizonyos értelemben része a tágabb értelemben vett dialektika tudományának, bizonyos értelemben azonban nem része, illetve: a dialektika, a dialektikus logika és az ismeretelmélet a konkrét azonosság viszonyában vannak. Megint csak azt mondhatjuk, hogy különböző, egymástól eltérő dialektikus logikákkal állunk szemben.

b) A dialektikus logika eltérő koncepciói eltérést eredményeznek a marxista filozófia lényegének és funkciójának értelmezésében is. V. I. Cserkeszovnál pl. a marxista filozófia a formális logika értelmében vett filozófia. Látnunk kell, hogy a dialektikus logika értelmezése egyben a marxista filozófia értelmezése is.

c) Figyelembe véve a dialektikus logika különböző koncepcióit megállapíthatjuk: a „tagadja a dialektikus logikát” minősítés — ami elég gyakori a dialektikus logika körül folyó vitákban — bizonyos óvatosságot igényel. Az ilyen minősítés nem vezet célhoz és az ilyen eljárás nem nevezhető korrektnek. A dialektikus logika kérdéseivel kapcsolatos vitákban résztvevő marxista filozófusok és logikusok mindannyian elismerik a dialektikus logikát; tehát nem abban különböznek, hogy egyesek elismerik, mások pedig tagadják, hanem abban, hogy eltérően értelmezik azt.

d) A dialektikus logika különböző koncepcióinak hívei elképzeléseik megalapozásában a marxizmus klasszikusainak munkáira, különösen Lenin Filozófiai Füzeteire és Mégegyszer a szakszervezetekről c. brosrájára hivatkoznak. (1; 38) 2; (3—11) (3; 12—16) (5; 25, 39, 40—41, 86—87, 104) Mindez csakis úgy lehetséges, hogy eltérően értelmezik az idézett helyeket. Nyilvánvaló, hogy a dialektikus logika egymástól eltérő, egymásnak ellentmondó koncepciói közül csak egy fejezheti ki a lenini dialektikus logikát. A többi között van olyan, amely

1. nem befolyásolja a marxista filozófia értelmezését, 2. eltorzítva értelmezi a marxista filozófiát, amennyiben ezt egészében vagy részeiben a formális logika értelmében vett logikának tekinti, 3. a dialektikus materializmus továbbfejlesztésére irányuló indokolt törekvést fejez ki. Az elsőhöz tartozik K. Bakradze felfogása, amely szerint a dialektikus logika a marxizmus ismeretelméletével azonos. Mi változik azzal, ha a marxizmus ismeretelméletét dialektikus logikának nevezzük? A válasz: semmi. (6; 221) A másodikhoz tartoznak a formális logika értelmében vett és ezt megszüntetve-megőrző dialektikus logika koncepciói, amelyek — ráadásul — nem is realizálhatók. A harmadikhoz azok az elképzelések sorolhatók, amelyek a *gondolkodás* általános formáinak, törvényeinek és kategóriáinak a szféráját tekintik a dialektikus logika tárgyának. Ilyen pl. M. N. Alekszejev koncepciója. (Realizálásától most tekintsünk el.)

e) Sokan mondják napjainkban, hogy a dialektikus logika fogalmáról és tárgyról folytatott vitákról át kell térni a dialektikus logika kidolgozására. Ebben van valami igazság. De mi az, amit ki kell dolgozni? Valami újat kell létrehozni a marxista, a materialista dialektika által megteremtett alapon — amint ezt Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov programként kitűzték —, vagy a már meglevőt (a dialektikát, az ismeretelméletet, ill. a dialektikus materializmust) kell továbbfejleszteni? I. D. Andrejev pl. kijelentette: „Nincs olyan különleges dialektikus logika, amely különbözik a materialista dialektikától, ezt (a dialektikus logikát) nem kell újra létrehozni, hiszen a marxizmus—leninizmus klasszikusai már réges-régen létrehozták. Ez a logika — a materialista dialektika.” (7; 83). Úgy tűnik, hogy a dialektikus logika fogalmának tisztázása napjainkban is fontos feladat.

2.

Figyelembe véve a dialektikus logika különböző koncepcióit, próbáljunk választ keresni a következő kérdésre: milyen értelemben használta Lenin a „dialektikus logika” kifejezést?

Érdekességgént említhető meg, hogy a „dialektikus logika” kifejezés a marxizmus klasszikusainak munkáiban nem sokszor fordul elő. Lenin műveinek 4. kiadásához készült „Útmutató” szerint ez a kifejezés Lenin összes műveiben két helyen található: Mégegyszer a szakszervezetekről c. brosrájában és Marx Károly c. cikkében (8; 315); ténylegesen azonban csak a Mégegyszer a szakszervezetekről c. brosrájában. Az itt található — a dialektikus logikára vonatkozó — gondolatokat általában perdöntőnek tekintik a dialektikus logika és a formális logika viszonyára vonatkozó lenini álláspont tekintetében. A dialektikus logika és a marxista filozófia viszonyával kapcsolatos lenini nézetet illetően pedig a Filozófiai Füzetek

bizonyos részeire hivatkoznak. Megjegyezzük, hogy ebben a munkában a „dialektikus logika” terminus egyáltalán nem szerepel.

A Még egy szer a szakszervezetekről c. brosrának sokat idézett része a következő:

„A formális logika — s az iskolában erre szorítkoznak (és az alsóbb osztályokban — bizonyos korrektúrákkal — erre is kell szorítkozniok) — formális meghatározásokból indul ki és az vezet, ami a legmegszokottabb vagy a leggyakrabban szembeötlő, és erre szorítkozik. Ha emellett két vagy több különböző meghatározásból indulunk ki és ezeket teljesen esetleges módon egyesítjük . . . , akkor eklektikus meghatározást kapunk, amely a tárgy különböző oldalaira és csakis a tárgy különböző oldalaira utal. A dialektikus logika azt követeli, hogy továbbmenjünk. Ahhoz, hogy valóban ismerjük a tárgyat, először is meg kell ragadni, tanulmányozni kell minden oldalát, minden kapcsolatát és „közvetítését”. Sohasem fogjuk ezt teljesen elérni, de a sokoldalúság követelménye megóv bennünket a hibáktól és a megmerevedéstől. Másodszor, a dialektikus logika azt követeli, hogy a tárgyat fejlődésében, „önmozgásában” (mint olykor Hegel mondja), változásában szemléljük . . . Harmadszor, a tárgy teljes „meghatározásában” része kell, hogy legyen az egész emberi gyakorlatnak, mind az igazság ismerveként, mind pedig olyan tényezőként, amely gyakorlati meghatározója a tárgy kapcsolatának azzal, amire az embernek szüksége van. Negyedszer, a dialektikus logika azt tanítja, hogy „absztrakt igazság nincs, az igazság mindig konkrét”, amint Hegel nyomán a megboldogult Plehanov szerette mondani.” És hozzáteszi: „Persze nem merítettem ki a dialektikus logika fogalmát.” (9; 87—88)

E dolgozat első részében vizsgált dialektikus logikai koncepciók hívei — és mások — szerint a fentebb idézett rész tartalma a következő:

a) Fogarasi Béla, M. N. Alekszejev és P. V. Kopnin értelmezésében a dialektikus logika lényegének összefoglalása. (1; 38) (3; 24) (5; 87) V. I. Cserkeszov szerint a dialektikus logikai fogalom-meghatározás műveleteinek megadása. (2; 376—377)

b) Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov felfogásában a formális logika és a dialektikus logika szembeállítás és az előbbi korlátozottságának, elemi voltának a bemutatása. (1; 38) (2; 58) P. V. Kopnin szerint a dialektikus logikának, a dialektikának a metafizikus és idealista *tradicionális* formális logikával mint a megismerés általános elméletével és módszerével való szembeállítás. (5; 85—87)

Az a) után következő állítással alapjában egyet kell értenünk. Pontosabban: az idézett részből az tűnik ki, hogy milyen értelemben használta Lenin a „dialektikus logika” kifejezést ott, ahol használta. Ez azonban további elemzést kíván. (Közben eltekinthetünk attól a cserkeszovi gondolatától, miszerint ez a dialektikus logikai fogalom-meghatározás műveleteinek megadása lenne. Az itt felsorolt alapvonások vagy követelmények nem tekinthetők műveleteknek. Miért lenne művelet pl. a következő tétel: „absztrakt igazság nincs, az igazság mindig konkrét”?)

A Még egy szer a szakszervezetekről c. brosrából idézett rész elméleti-módszertani tartalmát Lenin más helyeken (de a szóban levő brosrában is) *dialektikának*, *dialektikus módszernek* nevezi. Különösen világos ez, ha Filozófiai Füzetek elnevezésű munkájának a következő részét vesszük figyelembe:

„A dialektika elemei

- 1) a vizsgálódás objektivitása (nem példák, nem letérések, hanem a dolog magán- és magáért valóan);
- 2) e dolog más dologra való sokrétű vonatkozásainak egész összessége;
- 3) ennek a dolognak (‘illetőleg’ jelenségnek) fejlődése, saját mozgása, saját élete;
- 4) belsőleg ellentmondásos tendenciák (és oldalak) ebben a dologban;
- 5) a dolog (jelenség stb.) mint ellentétek összege és egysége;
- 6) ezeknek az ellentéteknek, ellentmondásos törekvéseknek stb. harca, ‘illetőleg’ kibontakozása;
- 7) az analízis és szintézis egyesítése — az egyes részek szétbontása és e részek együttes összessége, összegezése;
- 8) mindegyik dolog (jelenség stb.) vonatkozásai nemcsak sokrétűek, hanem általánosak, egyetemesek is. Mindegyik dolog (jelenség, folyamat stb.) összefügg mindegyikkel;
- 9) nemcsak az ellentétek egysége hanem *mindegyik* meghatározás, minőség, vonás, oldal, tulajdonság átmenete mindegyik másikba (ellentétébe?);
- 10) új oldalak, vonatkozások stb. feltárásának végtelen folyamata;
- 11) a dolog, jelenségek, folyamatok stb. emberi megismerésének végtelen elmélyülési folyamata a jelenségektől a lényeghez és a kevésbé mély lényegtől a mélyebbhez;
- 12) az együtt-létezéstől az oksághoz s az összefüggés és kölcsönös függés egyik formájától másik, mélyebb, általánosabb formájához;
- 13) az alacsonyabb fok bizonyos vonásainak, tulajdonságainak stb. ismétlődése a magasabb fokon és.
- 14) úgy-tetsző visszatérés a régihez ((a tagadása))
- 15) a tartalom harca a formával és megfordítva. A forma levetése, a tartalom átalakítása.
- 16) a mennyiség átmenete minőségbe és vice versa. ((A 15. és 16. a 9. példái))” (10; 206—207)

A „Filozofszkaja Enciklopedija” szerint a Mégegyszer a szakszervezetekről c. brosúrából idézett rész a dialektikus logika ragyogó jellemzését tartalmazza, „A dialektika elemei” pedig a dialektikus logika pontosan körülhatárolt szisztéma-jellegét fejezi ki. (11; 217—218)

Nem nehéz észrevennünk, hogy a fent idézett két rész ugyanazzal a problémával kapcsolatos, ugyanazt a tartalmat fejezi ki és ez a tartalom a másodikban kifejtettebb formában jelentkezik. A második részt Lenin a „dialektika” kifejezéssel jelöli. E kifejezésnek ugyanezt az értelmét találjuk „A dialektika kérdéséhez” c. vázlatában (10; 347—351) és nem kifejtett formában a Filozófiai Füzetek más részeiben. *De a szóban levő brosúrában is! Mégpedig szó szerint is!* Buharint azért marasztalja el, mert nevezett „a politika és gazdaság dialektikus kölcsönös viszonyának tanulmányozását (amire a marxizmus tanít) eklekticizmussal cseréli fel. ‘Ez is, az is’, ‘egyfelől, másfelől’ — ez Buharin elméleti állásfoglalása. Éppen ez az eklekticizmus. A dialektika azt követeli, hogy a kölcsönös viszonyokat

konkrét fejlődésükben minden szempontból figyelembe vegyük, nem pedig azt, hogy innen is, onnan is kiszakítsunk egy darabkát.” Buharin „alapvető elméleti hibája, a marxizmus dialektikájának felcserélése eklekticizmussal” stb. Brosúrájában Lenin példán keresztül magyarázta meg Buharinnek, hogy „mi az eklekticizmus szemben a dialektikával”; és Buharin eljárásával, gondolkodásmódjával kapcsolatban megállapítja: „Ez holt és tartalmatlan eklekticizmus... mert hiányzik belőle az adott vitának, az adott kérdésnek, a kérdésfeltevés adott módjának stb. konkrét tanulmányozása.” (9; 83—88)

Tekintettel arra, hogy *Lenin* a „dialektikus logika” terminusnak más tartalmat, más jelentést sehol sem tulajdonított, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy *dialektikus logikán ugyanazt értette, mint amit dialektikán*. A dialektika pedig *Lenin* számára azzal azonos, amit ma dialektikus materializmusnak nevezünk: a dialektika és az ismeretelmélet (a gnoszeológia) *egységével*. Azaz: brosrájában a dialektikus materializmust tudatosan használta a megismerés, a vizsgálódás legáltalánosabb módszereként.

Folytassuk az elemzést a b) utáni állítás vizsgálatával. Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov szerint a brosrából idézett rész a formális logika és a dialektikus logika szembeállítását és az előbbi korlátozottságának, elemi voltának a bemutatását is tartalmazza.

Amint erről fentebb már szó volt, brosrájában *Lenin* a *dialektikát* az *eklekticizmussal* állította szembe. A formális logikának igen kevés köze van az egész üggyhöz. A „formális logika” kifejezés tényleg szerepel itt, de nézzük csak meg a vita tárgyát és az érvelés menetét!

Buharin így okoskodott: „Zinovjev elvtárs azt mondta, hogy a szakszervezet — a kommunizmus iskolája, Trockij meg azt mondta, hogy a szakszervezet — a termelés igazgatásának adminisztratív-technikai apparátusa. Nem látok semmiféle logikai alapot arra, hogy akár az egyiket, akár a másikat ne tartsam helyesnek: helyes mindkét tétel és e két tétel egyesítése is.” „Ez is, az is”, „egyfelől, másfelől” — ez volt Buharin elméleti állásfoglalása, amit ő maga sokoldalúságának tekintett, szemben az egyoldalúsággal, amely utóbbi káros. Logikai alapokra hivatkozott és állásfoglalását a következő példán keresztül illusztrálta: „Két ember beszélget, és az egyik azt kérdi a másiktól, mi az a pohár, amely ott áll a katedrán. Az egyik azt mondja: a pohár üveghenger, és kiátkozok mindenkit, aki azt mondja, hogy ez nem így van’. A másik azt mondja: a pohár — ivásra szolgáló eszköz, és kiátkozok mindenkit, aki azt mondja, hogy ez nem így van’.” Majd *Lenin* így folytatja: „Buharin ezzel a példával, amint az olvasó látja, népszerűen akarta megmagyarázni nekem, milyen kár származik az egyoldalúságból. Én ezt a magyarázatot hálásan köszönöm, és hogy hálámat tettel bizonyítsam, válaszképpen népszerűen megmagyarázom, mi az eklekticizmus, szemben a dialektikával. A pohár, kétségtelenül, üveghenger is, ivásra szolgáló eszköz is. De a pohárnak nemcsak ez a két sajátossága vagy tulajdonsága vagy jellegzetessége van, hanem végtelenül sok egyéb sajátossága, tulajdonsága, jellegzetessége, kölcsönös kapcsolata és „közvetítése” a világ többi részével. A pohár súlyos tárgy, mely használható dobásra. A pohár használható levélnehezékként, elhelyezhetünk benne egy elfogott pillangót, a pohár lehet értéktárgy, ha művészi csiszolású vagy rajzú, teljesen független attól, alkalmas-e ivásra, üvegből készült-e, hengeralakú-e vagy nem tökéletesen hengeralakú stb. Továbbá.

Ha nekem most mint ivásra szolgáló eszközre van szükségem egy pohárra, egyáltalán nem érdekel, vajon teljesen hengeralakú-e és valóban üvegből készült-e, érdekel viszont az, hogy a fenékén nincs-e repedés, hogy a pohár használatánál nem sérül-e meg ajkam stb. Ha viszont nem ivás céljára van szükségem pohárra, hanem olyan célra, amelynek minden üveghenger megfelel, akkor jó nekem az olyan pohár is, amelynek a fenékén repedés van, vagy amelynek nincs is fenéke stb.” Ezután következik a dialektikus logika követelményeit összefoglaló rész, majd Buharin elmarasztalása, mivel nem úgy elemezte a problémát, ahogyan „a marxizmus, vagyis a dialektikus logika megköveteli”, hanem vett egy darabkát Zinovjev-től, egy darabkát Trockijtől és ezeket egyesítette, mellőzte az *adott* vitának, az *adott* kérdésnek, a kérdésfeltevés *adott* módjának konkrét tanulmányozását. (9; 85—88)

A formális logikának ehhez a vitához igen kevés köze van. Először is: *A formális logikai probléma itt ítéletek konjukciójának igazságértékeként szerepel*, és tudjuk, hogy az ítéletek konjukciója akkor igaz, ha minden konjukciós tag igaz. A Buharintól származó konjukció („a pohár üveghenger” és „a pohár ivásra szolgáló eszköz”) éppúgy igaz, mint a Lenintől származó („a pohár dobásra használható” és „a pohár levélnehezék” és „a pohár pillangó elhelyezésére szolgáló eszköz”), mivel e konjukciók minden tagja igaz. (A különbség itt csakis a konjukciós tagok számában van.) A lényeg azonban itt nem az ítéletek konjukciójában keresendő, hanem abban, hogy *konkrét tartalmukat tekintve mely ítéleteket kell konjugálni*. Vagyis: a formális logika az eklektikus gondolkodást éppúgy kiszolgálhatja, mint a dialektikust, mivel közömbös az ítéletek konkrét tartalmának teintetében. Másodszor: Fogarasi Béla és V. I. Cserkeszov szerint a formális logika és a dialektikus logika döntő különbsége az azonosság és az ellentét vagy ellentmondás értelmezésében, illetve tagadásában vagy elismerésében rejlik. Megállapíthatjuk azonban, hogy ez a probléma igen távoli kapcsolatban van a szóban lévő vitával és ennek kapcsán a dialektikus logikának a formális logikával történő szembeállításával. Harmadszor: A formális logika korlátozottsága itt csak a következő gondolat kapcsán merülhet fel: vizsgálódásainkban, elemzéseinkben ne csak a formális logika vezessen bennünket, hanem főként a dialektika, a dialektikus materializmus mint a valóság megismerésének és megváltoztatásának a legáltalánosabb módszere. Az *adott* problémát — Buharin és Lenin vitáját — illetően: nem elégedhetünk meg azzal, hogy esetleges módon ítéleteket kapcsolunk össze, megállapítjuk a konjukciós tagok igaz voltát és ezzel a konjukció igazságát. „Tovább kell mennünk”: a dialektika tudományától vezérelve gondoskodnunk kell az éppen megfelelő konjukciós tagok — ítéletek — megválasztásáról. Elfogadható azonban a vonatkozó Kopnin-féle magyarázat is: Lenin itt a dialektikus logikát, a dialektikát a metafizikus és idealista *tradicionális* formális logikával mint a megismerés általános elméletével és módszerével állította szembe. (5; 85—87)

A dialektikus logika és a marxista filozófia viszonyával kapcsolatos lenini nézetet illetően a marxista filozófusok és logikusok nagy része a Filozófiai Füzetekre hivatkozik. A centrális problémát itt a következő rész értelmezése jelenti:

„A 'Tőké'-ben alkalmazva van egy tudományra a logikája, dialektikája és ismeretelmélete a materializmusnak (nem kell 3 szó: ez egy és

ugyanaz), amely átvett minden értékeset Hegeltől, és továbbfejlesztette ezt az értékeset.” (10; 305)

A fenti idézet értelmezésénél, ill. a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet, valamint a dialektika és az ismeretelmélet viszonyának tisztázásánál „segéd-idézet”-ként használják fel a következőket: „*Nem a pszichológia, nem a szellem fenomenológiája, hanem a logika az igazság kérdése. Ilyen felfogásban a logika egybeesik az ismeretelmélettel.*” „A logika a megismerés tana; ismeretelmélet. A megismerés a természet emberi visszatükröződése.” „A Logika II. részének... III. szakaszához... írt bevezetés ALIGHANEM A DIALEKTIKA LEGJOBB KIFEJTÉSE. Itt figyelemreméltó zsenialitással van kimutatva, hogy a logika és a gnoszeológia úgyszólván egybeesik.” „Éppen a dialektika az ismeretelmélete (Hegelnek és) a marxizmusnak...” (10; 159, 166, 176, 350)

E dolgozat első részében már megállapítottuk, hogy a dialektikus logika és a marxista filozófia viszonya filozófiai és logikai irodalmunkban a dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet viszonyának problémájaként szerepel és hogy ezt illetően két alapvető és egymásnak ellentmondó koncepciót találunk: egybeesésük és különbözőségük koncepcióit. Ezek — különösen az „egybeesés” koncepciói — elsősorban a Filozófiai Füzetek fentebb idézett részeinek különböző, eltérő értelmezésére épülnek. Ahhoz, hogy eligazodjunk ebben a vitában, célszerű, ha figyelembe vesszük a következőket:

a) A Filozófiai Füzetek értelmezése igen nehéz, hiszen nem befejezett munka, nem publikálás céljára készült; Lenin munka-füzetei ezek és éppen ezért néha nehéz megállapítani, hogy valamely megjegyzése az alkotás milyen stádiumával pl. a hegeli filozófia átdolgozásának mely fázisával kapcsolatos. Ezt illetően B. M. Kedrov akadémikus a kiinduló, a közbeeső és a befejező fázisokat különbözteti meg, és azt hangsúlyozza, hogy eltekintve néhány nyilvánvaló esettől, igen nehéz a megjegyzések vagy megjegyzések értelmének a megállapítása. Éppen ezért szükséges, hogy a nehezen értelmezhető részeket a Filozófiai Füzetek és más lenini munkák hasonló tartalmú részeivel vessük össze, valamint általános és vitathatatlan filozófiai tételekre támaszkodjunk. (12)

b) A Filozófiai Füzetekben a „dialektika”, a „logika” és az „ismeretelmélet” terminusok lenini használata Hegel Logikájával kapcsolatos, amelynek *alapeszméje* — Lenin szavaival kifejezve — „mindennek mindennel való világméretű, mindenoldalú, eleven összefüggése és ennek az összefüggésnek tükröződése — materialisztikusan feje tetejére állított Hegel’ — az ember fogalmaiban, amelyeknek szintén csiszoltaknak, kerekdedeknek, rugalmasaknak, mozgékonyaknak, relativaknak, kölcsönösen összefüggőknek, az ellentétekben egységeseknek kell lenniök, hogy átfogják a világot. Hegel és Marx művét folytatni annyit jelent, hogy dialektikusan fel kell dolgozni az emberi gondolat, a tudomány és a technika történetét.” És tömörebben: „Hegel logikájának eredménye és összefoglalása, végső szava és lényege a *dialektikus módszer*.” (10; 129—130, 219) A Filozófiai Füzetekben található lenini megjegyzések szerkezete és maguk a kifejezések is a hegeli Logikát követik.

Szemben Kant filozófiájával, amely a gondolkodást elszakította a valóságtól, a *hegeli filozófia azonosította a létet és a gondolkodást*. E filozófia szerint a valóság alapját az „abszolút eszme” képezi, ami nem egyéb, mint

az embertől elszakított és abszolutizált gondolkodás. A természet, a társadalom és a megismerés, a gondolkodás ennek az abszolút eszmének a megnyilvánulásai. „Visszas dolog föltenni, hogy előbb vannak a dolgok, amelyek képzeink tartalmát alkotják, s azután jön a mi szubjektív tevékenységünk, amely az előbb említett művelettel, a tárgyak közös vonásainak elvonásával és összefoglalásával, megalkotja fogalmaikat. A valóban első épp a fogalom, s a dolgokat a bennük lakozó és bennük megnyilatkozó fogalom tevékenysége teszi azzá, amik. Vallásos tudatunkban ez úgy fordul elő, hogy azt mondjuk, Isten semmiből teremtette a világot, vagy másképp kifejezve, a világ és a véges dolgok az isteni gondolatok és az isteni határozatok bőségéből fakadtak. Ez elismerése annak, hogy a gondolat, s közelebbről a fogalom, a végtelen forma, vagy a szabad, teremtő tevékenység, amelynek nincs szüksége rajta kívül levő anyagra a megvalósuláshoz.” (13; 254) A világ alapját tehát az eszme képezi. Fejlődésének egy szakaszán természetté változik, majd a (hegeli) filozófiában újra önmagára talál. Az abszolút eszme, fogalom tulajdonsága az örökös mozgás, az ellentétekben való fejlődés, amely belső tevékenységének eredménye. Erről szól a hegeli Logika. „A logika megmutatja az *eszme* fölemelkedését arra a fokra, ahonnan a természet teremtőjévé válik s átmegy egy konkrét *közvetlenség* formájához, amelynek fogalma azonban széttöri ezt az alapot is, hogy önmagához visszatérve, *konkrét szellemmé* legyen.” (14; 201—202)

A reális megismerési folyamatot misztifikálva Hegel valójában a természet, a társadalom és a megismerés legáltalánosabb törvényeit, a dialektika törvényeit tárta fel. A marxizmus—leninizmus klasszikusai, Lenin a hegeli filozófia „racionális magvát” éppen a dialektikában látták és szükségesnek tartották e dialektika megtisztítását az idealista salaktól; számukra a legfontosabb a *dialektikus módszer* volt, amelyet materialista alapra helyeztek és továbbfejlesztettek.

Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor a dialektikus logikáról és ennek a marxista filozófiához való viszonyáról vitatkozunk.

Térjünk vissza a problematikus idézetekhez. A fentebb elmondottaknak megfelelően a *dialektika*, a *logika* és az *ismeretelmélet azonos s ága* a *Filozófiai Füzetekben a dialektikus módszerrel azonos és nem lehet perdöntő a dialektikus logika tárgyáról és marxista fogalmáról, valamint a dialektika, a (dialektikus) logika és az ismeretelmélet viszonyáról mint a marxista filozófia alapstruktúrájáról* folytatott vitákban. Más megoldást kell keresnünk.

Az objektív valóságot és ennek megismerését megkülönböztetve (szemben Hegel felfogásával) a törvények két sorát kell a filozófiában megkülönböztetnünk: a valóság, azaz a természet, a társadalom és a megismerés általános és közös törvényeit, (formáit és kategóriáit), valamint a megismerés általános (gnoszeológiai) törvényeit, (formáit és kategóriáit). Az utóbbiak pl. nem érvényesek a szűkebb értelemben vett természetben, különösen a szervetlen természetben; itt nincs haladás a jelenségtől a lényeghez és ettől a mélyebb lényeghez, nincs absztrahálás, nincs dedukció és igazság sincs. (Vö.: Katona Péter: A marxista filozófia alapstruktúrájáról. Acta Philosophica, Szeged, 1966.) Ezt a megkülönböztetést egyébként filozófiai tankönyveink és segédkönyveink is megteszik: „Ismeretelmélet”

vagy „A dialektikus materializmus ismeretelmélete” címszó alatt tárgyalják a megismerés általános törvényeit, formáit és kategóriáit, a megismerés dialektikáját.

Mindez a filozófia marxi—lenini koncepciójának megfelelően történik. Materializmus és empiriokriticizmus c. művében Lenin éppen azt mutatja meg, hogyan kell alkalmazni a dialektika tudományát mint módszert a megismerés problémáinak elemzésében; megmutatja, hogy a megismerés maga is dialektikus folyamat és ez nem is lehet másként.

Továbbá. Fentebb már összehasonlítottuk a „Még egyszer a szakszervezetetről” c. brosrából idézett részt a Filozófiai Füzeteknek A dialektika elemei elnevezésű részével, megállapítottuk, hogy a két rész ugyanazt a tartalmat fejezi ki és arra a következtetésre jutottunk, hogy Lenin dialektikus logikán ugyanazt értette, amit dialektikán. A dialektika pedig a Filozófiai Füzetekben azzal azonos, amit ma dialektikus materializmusnak nevezünk: a dialektika és az ismeretelmélet egységével. Valóban, a dialektikának a Filozófiai Füzetekben felsorolt elemei nem egyneműek. Ha *dialektikának* azt a tudományt vagy tudományágat nevezzük, amelynek tárgyát a *valóság*, azaz a természet, a társadalom és a megismerés általános közös törvényei, formái és kategóriái képezik, *ismeretelméletnek* pedig azt, amely a *megismerés* legáltalánosabb törvényeiről, formáiról és kategóriáiról való tudásunkat tartalmazza, akkor a 2., 3., 4., 5., 6., 8., 9., 13., 14., 15. és a 16. elem a *dialektika*, az 1., 7., 10., 11. és a 12. pedig az *ismeretelmélet* körébe tartozik. Összefonódásuk nyilván azzal magyarázható, hogy felsorolásuk Hegel Logikájának tanulmányozása, illetve a hegeli koncepció átdolgozása során történt.

Tehát: Lenin a „dialektikus logika” kifejezést a „dialektikus materializmus” értelmében használta. A dialektikus materializmust pedig legáltalánosabb módszerként kell felhasználnunk a valóság megismerésében és megváltoztatásában. Ez nem a formális logika értelmében vett logika. Mint ahogy a formális logika nem lehet a valóság megismerésének és megváltoztatásának a *legáltalánosabb* módszere, úgy a dialektikus materializmus sem helyettesítheti a formális logikát.

Így értelmezi a dialektikus logikát a Filozofszkaja Enciklopedija is, amelynek „dialektikus logika” címszáva alatt ezeket olvashatjuk a dialektikus logika fogalmáról, e logika alaptörvényeiről, alapelveiről és rendszeréről:

„A dialektikus logika a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek tudománya.”

A dialektikus logika alaptörvényei: Az ellentétek egysége és harca; Mennyiségi változások átcsapása minőségi változásokba; A tagadás tagadása.

A dialektikus logika lényeges alapelvei: A jelenségek egyetemes összefüggése és kölcsönhatása; Az ellentmondások révén megvalósuló fejlődés.

Szerkezetét tekintve a dialektikus logika három részből áll:

A lét, az anyag. Problémaköre: A filozófia alapkérdése; Az anyag és létformái; Tér és idő; Véges és végtelen; Anyág és tudat, és így tovább.

A lényeg. Problémaköre: A mennyiségi változások átcsapása minőségi változásokba; A dialektikus ellentmondás; A tagadás tagadása; Okság;

Tartalom és forma; Szükségszerű és véletlen; Rész és egész; Lehetőség és valóság, és így tovább.

A megismerés. Problémaköre: A világ megismerhetősége; A gyakorlat szerepe a megismerésben; Az empirikus és a teoretikai megismerés; Az igazság; A tudományos megismerés formái, eljárásai és módszerei; A tudományos felfedezés és a bizonyítás kérdései, és így tovább. (11; 209, 217—218)

A fenti vázlatban a dialektikus materializmus ismerhető fel. Az Enciklopédia szerint is ugyanez a problémaköre a dialektikus materializmusnak és ezt a „dialektikus materializmus” címszava alatti rész tanúsítja. (15; 479—489)

A Filozofszkaja Enciklopedija a dialektikus logika lenini felfogását képviseli, amikor a dialektikus logika és a dialektikus materializmus azonosításánál Lenin idevonatkozó utalásaiból indul ki. Kevésbé lehet azonban egyetérteni az idézett két cikk („dialektikus logika” és „dialektikus materializmus”) sajátos koncepciójával és bizonyos részeivel (pl. a dialektika, a logika és az ismeretelmélet viszonyának értelmezésével vagy a lét-lényeg-megismerés sémával).

Befejezésként vegyük figyelembe még a következőket:

Az elmondottak alapján kell értékelnünk a dialektikus logika problematikájának sokrétűségét. Így érthetjük meg pl. az 1968-ban Alma-Ata városában rendezett, a dialektikus logika problémáival foglalkozó szimpózium napirendjét is. A szimpózium napirendjén szereplő előadásokat és ismertetéseket a Voproszi Filozofii hasábjain a következőképpen csoportosították: 1. A dialektikus logika tárgya és alapelvei, helye a marxista filozófiában, viszonya a formális logikához. 2. A materialista dialektika kategóriáinak szisztematizálása, e kategóriák metodológiai és gnoszeológiai funkciói. 3. Tartalmukban és jelentőségükben igen eltérő témák, amelyek ilyen elnevezés alatt egyesíthetők: a dialektikus logika mint a modern tudományos megismerés metodológiája (a történelmi és a logikai egysége, a dialektikus ellentmondások szerepe az elméletek kidolgozásában, a modell és a megismerés, a tudományos ismeretek formalizálása, az információelmélet metodológiai problémái stb.). (16; 152) Szembetűnő, hogy ezek nem speciális logikai témák és kívül esnek a formális logika értelmében vett logika keretein. Mégis, témái és problémái a *dialektikus materializmusnak mint logikának*.

Annak hangsúlyozása, hogy Lenin a „dialektikus logika” kifejezést a „dialektikus materializmus” értelmében használta nem jelenti egy olyan tudomány vagy tudományág tagadását, amelynek tárgyát pl. a gondolkodás gnoszeológiai aspektusa képezi és amelyet dialektikus logikának lehet nevezni. Ebben az esetben azonban a dialektikus logika nem azonos a dialektikus materializmussal. Egyáltalában: mást is lehet dialektikus logikának nevezni, az elnevezés nem befolyásolja, nem változtatja meg a lényegét. A zavar abból származhat, hogy a különbözőket azonos, az azonosakat pedig különböző nevekkel látjuk el. Elmélkedéseinkben, vitáinkban ne a név, ne az elnevezés legyen az elsődleges, hanem az, amit így vagy úgy elnevezünk.

Végül: A dialektikus logikával kapcsolatban a köztudat a gondolkodási képződmények (a fogalom, az ítélet, az analízis-szintézis stb.) filozó-

fiat-gnoszeológiai elméletére gondol. A filozófusok és a logikusok feladata az, hogy a gondolkodási képződmények filozófiai-gnoszeológiai aspektusát elhatárolják formális logikai aspektusuktól. A jelenkori marxista filozófiai és logikai irodalom arról tanúskodik, hogy e két aspektus összekeverése negatív következményekkel jár.

IRODALOMJEGYZÉK

- ¹ Fogarasi Béla: *Logika*. Bp. 1958.
- ² V. I. Cserkeszov: *Materialiszticeszkaja dialektika kak logika i teorija poznanija*. Moszkva, 1962.
- ³ M. N. Alekszeev: *Dialekticeszkaja logika*. Moszkva, 1960.
- ⁴ M. N. Alekszeev: *Szoderzsanie i sztruktura kursza „Dialekticeszkaja logika”*. Voproszi Filozofii, 1964. N. 1.
- ⁵ P. V. Kopnin: *Dialektika kak logika*. Kiev, 1961.
- ⁶ K. Bakradze: *Protiv nenaucsnoj i nedobrozselatelnoj kritiki*. Voproszi Filozofii, 1956. N. 2.
- ⁷ I. D. Andreev: *Materialiszticeszkaja dialektika kak teorija poznanija i dialekticeszkaja logika*. Szb. Voproszi teorii poznanija i logiki. AN. SzSzSzR. Moszkva, 1960.
- ⁸ *Szpravocsnij tom k 4. izd. szocs. Lenina*. M. 1955.
- ⁹ V. I. Lenin: *Mégegyszer a szakszervezetekről*. V. I. Lenin Művei. 32. köt. Bp. 1953.
- ¹⁰ V. I. Lenin: *Filozófiai Füzetek*. V. I. Lenin Művei. 38. köt. Bp. 1961.
- ¹¹ *Filozofszkaja Enciklopedija*. Tom 3. M. 1964.
- ¹² B. M. Kedrov: *Ob oszobennosztjah leninszkijh zapisšej v „Filozofszkih Tetrad-jah”*. Voproszi Filozofii, 1969. N. 12.
- ¹³ Hegel: *Enciklopédia*. I. Bp. 1950.
- ¹⁴ Hegel: *A logika tudománya*. II. Bp. 1957.
- ¹⁵ *Filozofszkaja Enciklopedija*. Tom 1. M. 1960.
- ¹⁶ V. I. Kuraev: *Szimpozium po dialekticeszkaj logike*. Voproszi Filozofii, 1969. N. 5.

II. Катона

ЛЕНИН О ДИАЛЕКТИЧЕСКОЙ ЛОГИКЕ

Автор в своей статье пытается доказать, что 1. проблематика диалектической логики является проблематикой прежде всего не логики как специальной науки а философии, 2. под термином „диалектическая логика” Ленин подразумевает диалектический материализм.